

پیشگفتار

غرض از تألیف این کتاب کمک به کسانی است که به برنامه‌ریزی و تألیف کتاب دانشگاهی اشتغال دارند و برای این کار اهمیت ویژه‌ای قائل‌اند. درباره جایگاه و تأثیر کتاب دانشگاهی در یادگیری نباید دچار افراط یا تفریط شویم. مخصوصاً در آموزش دانشگاهی که با فضایی علمی مواجهیم و با دانشجو ارتباط داریم نباید تصور کنیم که تألیف کتاب درسی مناسب ضرورتی ندارد و ارزش لازم را به آن قائل نشویم. بدون تردید در دوره دانشگاهی محتوای مطلوب و کتاب درسی متناسب با ویژگیهای دانشجو مفید و مؤثر است.

در آموزش عالی نیز نمی‌توان و نباید از نقش و تأثیر کتاب درسی غافل ماند. به نظر می‌رسد رسانه‌های مکتوب در آموزشهای دانشگاهی بیشتر و بهتر از دوره‌های آموزشی پایین‌تر کاربرد داشته باشد. شرایط سنی دانشجو و جنبه تخصصی داشتن آموزش عالی، ایجاب می‌کند که دانشجویان به منابع مکتوب همراه با سایر منابع رجوع کنند و با نگاه تحلیلی به مطالعه و تحقیق بپردازند.

بر این اساس شایسته است با بهره‌گیری از اصول و روشهای برنامه‌ریزی درسی، کتابهای درسی به نحو مطلوب طراحی شود و به قابلیت یادگیری آن افزوده شود. برای ورود به متن کتاب درسی باید اطلاعاتی به دست آورد و آمادگی لازم را برای ارتباط مؤثر با مطالب کتاب کسب کرد. این کتاب نیز از قاعده مزبور مستثنا نیست. مؤلفان کتاب این مجموعه را با هدف کمک به علمی و منطقی کردن کتابهای درسی تألیف کرده‌اند. هرچند در بین کتابها، نمونه‌های بسیار خوبی هم مشاهده می‌شود، هنوز این باور همه‌گیر نشده است که کتاب درسی در نظام تعلیم و تربیت موقعیت مهمی دارد و برای تهیه آن باید اصولی را مراعات کرد.

پیشینه موضوع

قبلاً صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی درسی و کارشناسان کتابهای درسی در خصوص ویژگیها و ساختار کتاب درسی مقالاتی به نگارش درآورده‌اند، ولی این خدمات علمی جامعیت و نظام لازم و کافی را ندارند. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، سازمان «سمت» از جمله مراکزی هستند که در این خصوص فعالیت دارند و راهکارهایی عرضه کرده‌اند. برای نمونه، مجله سخن سمت که سازمان «سمت» منتشر می‌کند محتوای خود را به طرح مباحث گوناگون کتاب درسی اختصاص داده که اقدام ارزشمندی است.

در مجموع می‌توان گفت در سالهای اخیر نگرش مثبت نسبت به طرح مباحث مربوط به این موضوع مهم به وجود آمده و رو به گسترش است. به همین دلیل انتشار این کتاب در تسریع و تصحیح این روند مؤثر خواهد بود. در تألیف این کتاب که نحوه طراحی و تولید کتاب دانشگاهی را پیش می‌نهد با چند محدودیت مواجه بودیم. اول اینکه پیشینه مطالعات کافی درباره کتاب درسی در داخل کشور نداریم. هرچند مقاله‌هایی به صورت پراکنده به رشته تحریر درآمده است، ولی با آثاری سازمان‌یافته و علمی مواجه نبودیم. بدیهی است که این وضع تا حدود زیادی کار تألیف را بر ما سخت کرد.

دوم اینکه، این کتاب را برای طراحی و تألیف کدام دسته از کتابهای درسی تألیف می‌کنیم؟ ویژگی حوزه‌های یادگیری چه تأثیری در ساختار کتاب مورد نظر دارد؟ با تأمل در پاسخ به این سؤال تصمیم گرفتیم که کتاب حاضر را با توجه به ویژگیهای عمومی کتاب درسی تألیف کنیم. کتاب دانشگاهی بنا به ضرورت‌های یادگیری، ساختاری باید داشته باشد. اصول و قواعد این ساختار را که شامل هر کتاب درسی است، در این مجموعه بررسی می‌کنیم تا هر یک از مؤلفان کتابهای درسی در زمینه‌های مختلف بتوانند بر مبنای آن کتاب مورد نظر خود را تألیف کنند.

بدون تردید این کتاب بدون نقص نیست، بنابراین انتظار داریم صاحب‌نظران

محترم دیدگاهها و پیشنهادهای خود را برای اصلاح کتاب به گروه علوم تربیتی سازمان سمت ارسال فرمایند.

تشکر و قدردانی

این کتاب با حمایت ریاست و معاون محترم پژوهشی و مدیر امور پژوهشی و ارزشیابی سمت تألیف شده است. وظیفه خود می‌دانیم از تشویق و حمایت آنان تشکر و قدردانی کنیم. همچنین لازم است مراتب قدردانی خود را از جناب آقای جوان که کمال همکاری را در بعد فنی به عمل آوردند، همین‌طور از ویراستار محترم و حروفچین این اثر اعلام کنیم. هر یک از این عزیزان با توجه به کمکی که به عمل آوردند در تألیف و آماده‌سازی این کتاب نقش مهمی دارند.

مؤلفان

مقدمه

مطالب کتاب در هشت فصل تنظیم شده است، در فصل اول اهمیت کتاب درسی توضیح داده می‌شود. بدیهی است که تا اهمیت یک موضوع به خوبی دانسته نشود انگیزه لازم برای درک آن به وجود نمی‌آید. بر این اساس کتاب به عنوان یک وسیله ارتباطی که سابقه دیرینه در اندیشه بشر دارد طرح شده است.

فصل دوم به مفهوم و ماهیت کتاب درسی اختصاص دارد. ویژگیهای یادگیری و کتاب درسی، رابطه کتاب درسی با برنامه درسی، تاریخچه کتاب درسی و تعریف کتاب دانشگاهی مباحث این فصل اند.

فصل سوم به چگونگی طراحی و تدوین بخش مقدمات کتاب درسی اختصاص دارد. مواردی که برای آماده‌سازی ذهنی و ایجاد انگیزه در یادگیرنده قبل از ورود به متن درسی مورد نیاز است در این فصل بررسی می‌شود. با مطالعه دانشجو از این بخش، جایگاه درس در مجموعه دروس یک ترم تحصیلی و ضرورت یادگیری محتوای آن مشخص می‌شود.

در فصل چهارم درباره طراحی و تألیف متن کتاب درسی بحث می‌شود. این فصل به دلیل ارتباط آن با پیکره اصلی درس اهمیت خاص دارد. چگونگی نگارش متن و نحوه پیش‌بینی دلالتها و راهبردهای یادگیری موارد اساسی این فصل را تشکیل می‌دهد.

فصل پنجم بحث انتخاب و سازماندهی کتاب درسی را دربر می‌گیرد. در انتخاب محتوا اصولی باید رعایت شود و در سازماندهی محتوا از روشهایی باید استفاده شود. پنج اصل انتخاب محتوا و چگونگی سازماندهی محتوا و ارتباط آن با شیوه‌های تفکر در این فصل مطرح می‌شود. مطالعه این فصل خواننده را با اصول و

روشهای تألیف و سازماندهی متن درس آشنا می‌سازد.

در فصل ششم مراحل تدوین و تولید کتاب درسی مطرح شده و از مرحله ارائه طرح تألیف از سوی مؤلف تا مرحله چاپ کتاب، مراحلی که طی می‌شود، ذکر شده است و در برخی مراحل اطلاعات مفصلی از قبیل نحوه تهیه طرح تألیف و ... برای راهنمایی بیشتر آورده شده است.

ارزشیابی کتاب درسی موضوع بحث فصل هفتم را تشکیل می‌دهد. مفهوم، مراحل، انواع و روشهای ارزشیابی مباحث اصلی این فصل است. نظر به اینکه ارزشیابی موجب اصلاح و استمرار برنامه درسی می‌شود، مطالعه مطالب این فصل جایگاه مهمی پیدا می‌کند.

در فصل هشتم درباره ویژگیهای کتاب دانشگاهی بحث می‌شود. محتوای این فصل را می‌توان جمع‌بندی و نتیجه مباحث فصول قبل تلقی کرد. هدف اصلی تألیف این کتاب آن بود که معیارهایی برای کتاب درسی مطلوب مطرح شود. ضمن اینکه در هر فصل کتاب بخشی از این هدف حاصل شد، در فصل هشتم با نگاهی کلی و با ملاحظه همه مباحث، «ویژگیهای کتاب درسی مطلوب» فهرست و توضیح داده می‌شود.

انتظار داریم خوانندگان این کتاب پس از تأمل لازم در محتوای آن به هدفهای زیر نائل شوند:

۱. اهمیت و جایگاه کتاب درسی را بشناسند.
۲. با ویژگیها و جایگاه کتاب دانشگاهی آشنا شوند.
۳. ویژگیهای کتاب درسی مطلوب دانشگاهی را بشناسند و از آن همچون یک مدل استفاده کنند.
۴. اصول و روشهای طراحی و سازماندهی بخش مقدمات کتاب را بشناسند.
۵. اصول و روشهای طراحی و سازماندهی متن درسی را بشناسند.
۶. اصول و روشهای طراحی و سازماندهی بخش پایانی کتاب را بشناسند.
۷. با مراحل تدوین و تولید کتاب درسی آشنا شوند.
۸. نسبت به چگونگی ارزشیابی کتاب دانشگاهی آگاه شوند.